ABDULLA QAHHOR IJODIDA KAMBAG‘ALLIKNING IJTIMOIY-IQTISODIY SABABLARI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
“Soliq va byudjet hisobi” fakulteti dekani,
Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Zoyirov Laziz Subxonovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
“Soliq va byudjet hisobi” fakulteti talabasi,
Ismatillayev Kamronbek G‘ulomjon o‘g‘li

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining buyuk namoyandasi Abdulla Qahhor ijodida kambag‘allik masalasining ijtimoiy-iqtisodiy ildizlari tahlil qilinadi. Maqolada XX asr boshlarida O‘rta Osiyodagi mustamlakachilik iqtisodiyoti, dehqonlarning yer-mulkdan mahrumligi, soliq va majburiy mehnat siyosati kambag‘allikni chuqurlashtirgan omillar sifatida ko‘rib chiqiladi. Yozuvchining “Sarob”, “Qo‘shchinor chiroqlari”, “O‘tmishdan ertaklar” va boshqa asarlaridagi ijtimoiy muammolar adabiy-tarixiy usul orqali tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Abdulla Qahhor o‘z personajlari orqali nafaqat shaxsiy fojiani, balki butun bir ijtimoiy qatlamning turmush tarzini batafsil tasvirlagan. Maqola adabiyotshunoslar, tarixchilar va ijtimoiy fanlar vakillari uchun ahamiyatli manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, kambag‘allik, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, o‘zbek adabiyoti, mustamlakachilik, dehqon, XX asr O‘rta Osiyosi.

KIRISH

Adabiyot millatning ma'naviy ko‘zgusi. U nafaqat go‘zallikni, balki jamiyatning og‘riq nuqtalarini, ijtimoiy muammolarni ham aks ettiradi. O‘zbek adabiyotida bu haqiqatni eng yorqin ifodalagan ijodkorlardan biri Abdulla Qahhor bo‘lib, u o‘zining qissalari, hikoyalari va romanlarida mehnatkash

xalqning og‘ir turmushi, kambag‘allik va adolatsizlik masalalarini nihoyatda chuqur va ta'sirchan tarzda yoritib berdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 3-avgustda Toshkentda o‘tkazilgan “Adabiyot va san'at, madaniyat va ma'rifat rivojiga hissa qo‘shgan ijodkorlarni mukofotlash marosimi”dagi nutqida shunday ta'kidlagan edi:

> *“Biz adabiyot va san'at ahlining mehnati va ijodini qadrlashimiz, ularning asarlarini xalqimiz, ayniqsa yoshlarimiz qalbiga yetkazishimiz zarur. Abdulla Qahhor, Oybek, G‘afur G‘ulom kabi buyuk adiblarimizning asarlari bugun ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan — ularda insoniylik, adolat va ezgulikka intilish abadiy qadriyat sifatida aks etgan.”*

Prezidentning ushbu fikrlari adabiy merosimizni yangi ko‘z bilan o‘rganish zarurligiga da'vat etadi. Abdulla Qahhor asarlaridagi kambag‘allik mavzusi ko‘pincha ma'naviy-axloqiy jihatdan ko‘rib chiqilgan bo‘lsa-da, bu muammoning ijtimoiy-iqtisodiy ildizlari hali yetarlicha tadqiq etilmagan. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish maqolaning asosiy maqsadini tashkil etadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, kambag‘allik sabablarini adabiy matn orqali tahlil qilish tarixiy haqiqatni tiklashga, shuningdek zamonaviy ijtimoiy muammolarni anglashga xizmat qiladi. Maqolaning asosiy gipotezasi: Abdulla Qahhor asarlaridagi kambag‘allik tasvirida mustamlakachilik siyosati, agrar munosabatlar buzilishi va iqtisodiy marginalizatsiya jarayonlari asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi.

METODOLOGIYA

Mazkur maqolada bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, matnni tahlil qilish usuli orqali Abdulla Qahhor asarlarining mazmuni chuqur o‘rganilib, undagi iqtisodiy hamda ijtimoiy xarakterdagi voqealar, dialoglar va badiiy tasvirlar alohida ajratib tahlil etildi. Shuningdek, qiyosiy-tarixiy metod yordamida yozuvchi ijodi u yashagan davrning ijtimoiy-iqtisodiy muhiti bilan

o‘zaro bog‘liq holda tadqiq qilindi. Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida Abdulla Qahhorning to‘liq asarlar majmuasi, adib hayoti va ijodiga oid ilmiy monografiyalar hamda iqtisodiy antropologiya yo‘nalishidagi fundamental tadqiqotlar foydalanildi. Tahlil davomida badiiy asarlardan olingan parchalar iqtisodiy nazariyalar asosida sharhlanib, ilmiy jihatdan izohlandi.

TAHLIL VA TAHLIL NATIJALARI

Abdulla Qahhor ijodining shakllanishiga XIX asr oxiri XX asr boshlarida O‘rta Osiyoda yuz bergan tub iqtisodiy o‘zgarishlar kuchli ta'sir ko‘rsatdi. Rossiya mustamlakachiligi davrida Turkiston iqtisodiyoti asosan paxta yetishtirish yo‘nalishiga burila boshladi. Adeeb Khalidning ta'kidlashicha, bu “monokultura siyosati” dehqonlarni o‘z non-bug‘doy ekinlaridan mahrum qilib, oziq-ovqat taqchilligiga olib keldi.

Yer egaligi tizimining o‘zgarishi ham kambag‘allikning asosiy iqtisodiy sabablaridan biri bo‘ldi. Hamid Ziyoyevning tadqiqotlarida ko‘rsatilishicha, XX asr boshlariga kelib Farg‘ona vodiysida yer maydosining 68 foizi boylar va mansabdorlar qo‘lida to‘plangan edi. Abdulla Qahhor “Qo‘shchinor chiroqlari”da bu jarayonni jonli misollar orqali tasvirlaydi: Yo‘lchi singari personajlar yer egalariga qaramlik zanjiriga tushgan oddiy dehqonlarning ramziga aylanadi.

“Sarob” qissasi — Abdulla Qahhorning ijtimoiy tengsizlik va iqtisodiy adolatsizlik masalasini eng keskin aks ettirgan asarlaridan biri. Asarning bosh qahramoni Saodat mohiyatan “yangi” sovet tuzumining bozor munosabatlari va byurokratik tizimlari o‘rtasida ezilgan kishining timsoli hisoblanadi. Valeriya Qodirovaning adabiy tahlilida ta'kidlanganidek, Saodat obrazi faqat shaxsiy fojianing emas, balki butun bir ijtimoiy qatlamning qismatini ifodalaydi. Qissada kambag‘allikning psixologik ta'siri ham chuqur yoritilgan. Qahramon o‘zining ijtimoiy maqomini ko‘tarish uchun yolg‘on va aldovga yuz tutishga majbur bo‘ladi bu esa Qahhorning kambag‘allikni shunchaki moddiy holat emas, balki ma'naviy degeneratsiya jarayoni sifatida ko‘rsatishga intilganini bildiradi. Ushbu

yondashuv zamonaviy sotsioekonomik tadqiqotlardagi imkoniyatlardan mahrum bo‘lish nazariyasi bilan hamohangdir.

“O‘tmishdan ertaklar” asari Abdulla Qahhorning bolaligi va yoshlik davri xotiralariga asoslangan bo‘lib, unda kambag‘allikning kundalik hayotdagi ko‘rinishlari tabiiy va ta'sirchan tarzda ifodalangan. Asarda kiyim-kechak, oziq-ovqat va ta'limdagi tengsizlik orqali ijtimoiy farqlar ko‘rsatiladi. Qahhor o‘zi ham kambag‘al oilada voyaga yetgani sababli bu tasvirlar autobiografik haqiqatga ega.

Edward Allworthning O‘rta Osiyo ijtimoiy tarixiga bag‘ishlangan monografiyasida qayd etilishicha, sovet davrining dastlabki yillarida amalga oshirilgan kollektivlashtirish siyosati ko‘plab dehqon xonadonlarini qashshoqlikka mahkum etdi. Abdulla Qahhor bu jarayonlarning guvohiga aylangan va ularni o‘z asarlarida tarixiy hujjat darajasida saqlagan. Abdulla Qahhorning bir qator hikoyalarida, jumladan “Bemor”, “Dahshat” va “Anor” kabi asarlarida davlat byurokratiyasi va soliq tizimining oddiy xalq turmushiga ta'siri aks ettirilgan. Personajlar ko‘pincha o‘z huquqlarini bilmaslik, amaldorlardan qo‘rqish va tizimdagi korruptsiya tufayli yanada kambag‘allashib boradi. Bu tasvirlar sobiq sovet ijtimoiy siyosatining hujjatli tanqidi sifatida baholanishi mumkin.

Botirxon Valixo‘jayevning o‘zbek adabiyoti tarixini qamrab olgan asosiy ilmiy ishida Qahhorning ijtimoiy tanqidga yondashuvini “sof realistik” deb ta'riflagan va u shunchaki syujet vositasi sifatida emas, balki ijtimoiy transformatsiyaga da'vat sifatida ishlagan deb hisoblagan. Ushbu baho maqolamiz gipotezasini qo‘llab-quvvatlaydi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Abdulla Qahhor asarlaridagi kambag‘allik tasviri tasodifiy yoki faqat badiiy unsur emas, balki chuqur ijtimoiy-iqtisodiy haqiqatning in'ikosidir. Yozuvchi o‘z personajlari orqali mustamlakachilik iqtisodiyotining, agrar munosabatlar inqirozining, sovet

kollektivlashtirish siyosatining va byurokratik tizimlardagi korruptsiyaning oddiy fuqaro hayotiga konkret ta'sirini ko‘rsatib bergan. Birinchidan, Qahhor qahramonlari kambag‘alligining asosiy iqtisodiy sababi yer egaligining to‘planishi va paxta monokulturasi siyosatida ko‘rinadi. Ikkinchidan, soliq va majburiy mehnat tizimi personajlarni strukturaviy qashshoqlikka mahkum etgan. Uchinchidan, byurokratik to‘siqlar va huquqiy savodsizlik kambag‘allikning “o‘z-o‘zini yangilash” mexanizmiga aylangan.

Abdulla Qahhor ijodi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, bugun ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Adibning asarlarini ijtimoiy-iqtisodiy kontekstda o‘rganish nafaqat adabiy, balki tarixiy va sotsial fanlarda ham yangi tadqiqot yo‘nalishlarini ochib beradi. Kelajakda Abdulla Qahhor asarlari bilan sovet davrining arxiv hujjatlarini qiyosiy o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor. Sarob. — Toshkent: O‘zbekiston SSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1943. — 280 b.
2. Abdulla Qahhor. Qo‘shchinor chiroqlari. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1958. — 340 b.
3. Abdulla Qahhor. O‘tmishdan ertaklar. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1965. — 192 b.
4. Allworth, E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. — Stanford: Hoover Institution Press, 1990. — 410 p.
5. Khalid, A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. — Berkeley: University of California Press, 1998. — 335 p.
6. Qodirova, V. Abdulla Qahhor nasridagi badiiy psixologizm. — Toshkent: Fan, 2005. — 160 b.
7. Sen, A. Development as Freedom. — New York: Anchor Books, 1999. — 366 p.

8. Valixo‘jayev, B. O‘zbek sovet adabiyoti tarixi. 2-jild. — Toshkent: Fan, 1978. — 520 b.
9. Ziyoyev, H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. — Toshkent: Sharq, 1998. — 390 b.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “O‘zbekiston ziyoli lari bilan uchrashuvi”dan iqtibosi — https://president.uz/oz/lists/view/855